

A szarvasmarha és a tejhaszon mágikus védelme

A hagyományos paraszti világ állatgyógyításra, az állatok egészségmegőrzésére vonatkozó ismeretanyagában a hiedelmeket nem könnyű egyértelműen elválasztani a tapasztalaton alapuló tudástól, de talán nem is föltétlenül szükséges. Van azonban a szarvasmarhához, különösen pedig a tejhaszonhoz kapcsolódóan egy olyan hiedelemkör, amely a tehén egyik legérzékenyebb és legfontosabb szervével, a tőggel, annak betegségeivel és sérüléseivel, végső soron – közvetve vagy közvetlenül – a *tejhaszonnal* foglalkozik. Bár nagy részük bizonyára racionális okokra – sérülések, gyulladások, fertőzések – vezethető vissza, a szellemi környezet elvontsága, valamint a közreműködő hiedelemlények jelentősége miatt elsősorban a mágikus cselekedetek világába tartozik.

A moldvai csángó magyaroknál a szarvasmarha három fő haszonvétele a *tej*, a *borjú* és az *igaerő*. A marha – régebben elsősorban az ökör, jó fél évszázada pedig szinte kizárólag a tehén – *húzóerejét* a csángók hagyományos tudása szerint szinte kizárólag a takarmány mennyisége és minősége szabja meg, a fajtakérdés és egyéb öröklött tulajdonságok nem szerepelnek az állatot értékelő tulajdonságok között. Annál több figyelmet fordítanak az állatokat érő ártó vagy éppen segítő, természetfölötti hatásokra. A *kisborjút* és *anyját* – különösen a borjazást követően – számos *rontó* hatás fenyegeti, ezek közvetve a tejhasznót veszélyeztetik. A *tejtermelést* pedig, tekintettel arra, hogy a genetikai összefüggéseket még a jobb gazdák sem ismerik, szinte teljesen a szájhagyományban öröklődő hiedelmeikkel igyekeznek serkenteni, illetve megőrizni. A dolgok ismeretéhez tudnunk kell, hogy a moldvai magyarokat történelmük során gyakorlatilag nem érte olyan egyházi vagy világi hatás, ami ebből az állapotból kiemelhetne volna értékrendjüket, gondolkodásmódjukat. Náluk gyakorlatilag nem volt olyan szerzetesi, papi, földesúri, kismemesi, tanítói réteg vagy bárminemű falusi értelmiség, ahonnan az okszerű gazdálkodás példái elterjedhettek, vagy akárcsak hathattak volna a hagyományos paraszti gazdálkodásra. A családi munkamegosztás szerint elsősorban az női munkához kötődő szarvasmarhatartás, különösképpen pedig a tejhaszon területén ma is erőteljesen érvényesül a hagyományos ismeretanyag, a racionális és az irracionális szférát sajátosan egyesítő gondolkodásmód.

A vemhes tehén és a borjú védelme

A moldvai magyarok a nőivarú szarvasmarhát általában *ünőnek*, a széke-lyes csángók *tehénnek* nevezik. Tudjuk, hogy a tehén csak akkor ad tejet, ha rendszeresen vemhesül és megborjadzik, így a vehem és a borjú védelme lényegében és elsősorban a tejhasznot szolgálja.

A *vemhes tehénre* ügyelnek, hogy el ne vesse a borját, viselkedésének különböző mozzanataiból pedig következtetnek a leendő borjú egészségére és nemére. Úgy tűnik azonban, hogy a hiedelmek körébe tartozó cselekmények segítségével gondosabban vigyáztak a borjadzó tehénre, mint a szekerezéstől, szántástól vagy más nehéz munkától való megkíméléssel. Beszélgetéseink vissza-visszatérő témája a szántás közben vagy a rakott szekér előtt lefekvő és megborjadzó tehén esete.

Általánosan elterjedt vélekedés szerint, ha a *tehén megkíván valamit*, s nem kapja meg, éppen úgy elveti a borját, mint ahogy hasonló esetben a menyecskének is elmehet a *bubája*. Ezért ha az istállóban a vemhes tehén mellett más állatokat etettek, azok ételéből keveset neki is adtak, hogy *meg ne kívánja heába*. Szabófalván hallottam, hogy mikor télen a *razsdéban* tartják a malacokat, etetéskor az asszony belemártotta a kezét moslékba, *s attá az ünőnek, hogy bár nyajja meg, met ha nem, vesztette el a burút*.

Pusztinában úgy mondják, *ha a borjúdzó tehén visszafelé nyalja a szórét, lehet nincs benne megsirülve a borjú, s visszafelé borjudzik*, nehéz ellésre kell felkészülni. Diószénben és még néhány Szeret menti faluban pedig *azt tartották az öregek, ha az ünő az ellésével átalmenen a hónappon, akkor bika lesz, s ha nem, akkor dzsunka*. Ami jelképesen érzékelteti azt a vélekedést, hogy a bikaborjút rendszerint tovább hordja az anyja. A születendő borjú nemére abból is igyekeztek következtetni, hogy újeszten-dő napján a *kolindáló* köszöntők közül leány vagy legény lépett-e először a házba?

Az *ellés* során a tehénre, ha nehezen *bornyúdjik, vizet vetnek*, s azzal vagy szentelt vízzel hintik meg az állatot. A megellett tehénnek, ha nem megy el időre a *pokla*, veres *pujszemet pergelnek*, s megetetik vele. Miután megellett, *vereset* – cérnát, bojtot, rongyot – kötnek a farkára, hogy megóvják mindenféle szemmel veréstől, de különösen a tőgyét (vagyis a tejhasznot) fenyegető rontástól.

Minden *újszülött állat* fölöttébb sebezhető – biológiailag és mági-kus szempontból egyaránt. Ez utóbbi hatások ártó ereje ellen a moldvai

csángók többféleképpen védik a kicsi borjút. Az óvó cselekedetek egy része megelőző jellegű, más része a már bekövetkezett baj elhárítását szolgálja.

A megbornyúzott tehén és az újszülött borjú védelmét szolgálja az a *tilalom*, ami a házból *bárminemű tárgy kiadására* vonatkozik, és az ellést követően *legalább három napig* tart. Ez a szokás teljesen megegyezik a gyermekáldáskor is fennálló „kiadási tilalommal”, éppen olyan általános érvényű, mindenre és mindenkire vonatkozó.

A „kiadási tilalomra” alapozott bajelhárító szokás „ellentéte”, amikor a három napig fejt főcstejéből főzött *korászlával* ajándékként, *istennevében* kínálják a szomszédokat és a rokonokat, elsősorban azért, hogy azok hálálja a kisborjú és az anyja javára válják. Mikor az első tejet kifejik, 2-3 napig gyűjtik – az sárga –, aztán összevegyítik az első édes tejjel – az fehér –, felfőzik, s abból lesz a *korászla* nevű túrószerű étel, amit elküldenek – ahogy Pusztinában mondják – *a körülvaló szomszédoknak, rokonyoknak, s azok megköszönik. Isten fizesse, no ünöt borjúzott-e, ökröt borjúzott-e? Isten tarcsa meg!* Ha a tehén jó tées, akkor *ad három-négy nap korászlát* – tartják Diószénban. Hogy a *korászla* ajándékozásának rontáselhárító hatása jobban érvényesüljön, a szomszédok nem mossák ki, hanem *mosatlanul adják vissza* a tejesedényt.

A *kisborjú és az anyja védelmét* Moldvában legáltalánosabban a borjú nyakára kötött, fülébe húzott, vagy a tehén farkára kötözött *veres* textilanyag (*bojt, kordzsika, ribanc*) szolgálja. Ennek az a rendeltetése, hogy magára vonja a takaros borjúbán, vagy anyjának szép tőgyében gyönyörködő személy esetlegesen ártó tekintetét. *Amikor megborjúdzott a tehén* – mondják Pusztinában – *kötünk vereset a farkára, hogy ne igézzék meg a tőgyit. Amikor valaki nézi, hogy ne, mekkora szép nagy tőgye van, akkor az igézés odaszáll a veresre.* Ezt a rontáselhárító szokást valamenyny moldvai csángó faluban alkalmazzák, vagy legalábbis ismerik. A *veres* holmi ott is marad rajtuk, amíg le nem szakad.

Ugyancsak bajelhárítási célból szedik ki az újszülött borjú körmében lévő kocsonyás, sárgás anyagot. Erre a szokásra a csángók ma már igyekeznek racionális magyarázatot adni, és azt mondják, azért kell kiszedni a borjú körméből a *gombát* (Pusztina), a *gyenge körmét* (Magyarfalu), az *ótottat* (Diószén, Pusztina, Vizantea), a *ropogóhúst* (Klézse), a *korcogót* (Kelgyest), *krancot* (Bírófalva), hogy *ne sikuljon*, hogy jobban tudjon járni. Hogy azonban itt korántsem az újszülöttet a járásában akadályozó

anyag célszerű eltávolításáról van szó, azt egyértelműen mutatja, hogy a borjú körméből kiszedett kocsonyát több helyen *dercébe keverik*, s odaadják az *ünőnek*, hogy *legyen több teje* (Vizantea), vagy *mert jól tesz a gyomrának* (Pusztina). Lészpeden *megégették, s szirupot csináltak belőle, eltették egy üvegbe, s ha a marha valami betegségbe került, azzal itatták*.

Magyarfaluban hallottam a jelenségre a legkerekesebb magyarázatot. Eszerint *a gyenge körmeit levették, beletették a korpába s odaatták az anyjának, hogy egye meg. Azért vették le, hogy a borjú ne sikuljon és azért atták az anyjának, hogy ne vesszen el*, vagyis ne betegedjék meg. Bírófalván a művelet még egyszerűbb magyarázatát halottam: a megkérdezett gazda azért vette le a borjú körméből a kocsonyát, mert az apja is mindig leszedte és megetette a tehénnel.

Ha a védekező eljárások ellenére mégis megigéznék a borjút vagy a tehenet, akkor *vettek vizet rá*. Ennek hagyományosan többféle módja van. Régebben a tűzhelyről vett *szenet*, vagyis parazsat dobták a vízbe, imádkoztak rá, s azzal mosták vagy hintették meg a megigézett jószágot. Újabban – mivel már több helyen gázipalackkal főznek, s nem ég minden házbán állandóan a tűz – meggyújtott gyufaszállal vetik a vizet. Diószénban például *teszünk egy kicsi vizet csészébe, kilenc tybrik szálát meggyújtok, rakom bé a vízbe, s azzal hintem meg a borjút*.

A tejhaszon megelőző védelme

A hagyományos parasztgazdaságban a tehén legfontosabb haszna a tej volt, s jórészt még ma is az. Különösen a gyermekek egyik fő tápláléka, számos fontos étel alapanyaga. Érthető, ha öröklött tudásukkal a maguk módján védték és óvták a tehén tejtermelő képességét és tejét a rontó erőktől, a tej elvételét célzó szándékoktól.

Szabófalván *amikor előbcör borjúzik az ünő, megkérlik a mizsécseket, húzzák meg a seseit, ne még tudják elvenni a tejit*. A tehén ellése utáni háromnapos tilalom, ami a házból való bármiféle tárgy bárkinek való kiadására vonatkozik, általában a borjú és az anyja, de kiváltképpen a tejének a védelmét szolgálja. Erről a tilalomról Diószegről, Diószénból, Frumószából és Pusztinából van adatom, de bizonyára több más helyen is ismerik. Pusztinában úgy mondják, hogy mikor megborjúzott a tehén,

akkor három napig nem adtak ki semmit az életből, mert akkor kiadják a tejet. Diószénban, ha kiadnak valamit, elvész a tej mánája, többet nem még jó a teje. Diószegen hallottam: *Édesapám azt mondta: fiam, mikor megborjudzik a tehen, három napot ne vedd ki az istállóból, s ne adj ki semmit a kezedből. Se egy tyibriket, se sót, se tálat... Ha gyermekeid jönnek, s azok kérik, akkor se.* De a csángók között élő hagyomány szerint a három nap elteltével sem biztonságos tejet kiadni a házból, mert azzal a tejhasznot is könnyen odaadhatják, ezért ilyenkor egy csipetnyit megsózzák a tejet.

A só bajelhárító hatását hasznosítják a tejhaszon védelmének másik esetében is. Általános vélekedés szerint ha a tej forralás közben kifut, akkor *lefő* vagy *kisebzik*, *kicsomózik a tehen csicse*, avagy *elmegy a teje*. Hogy ez ne következék be, ügyelnek, hogy ne fusson ki a tej. Forrófalván, ha valahonnan vesznek tejet, még figyelmeztetik is a vevőt: *vigyázzatok, ne fusson ki a té*. Ám ha mégis kifutott a *plitre*, akkor meg kell sózni, hogy az ünnő tőgye – ahonnan fejték – ne romoljék el. Klézsén úgy védték a tehenet, hogy ha napnyugta után patakon kellett átmenni hídon a *tejvel*, akkor háromszor eresztettek bele egy cseppecske sót, nehogy elromoljon a tehennek a tőgye.

Akárcsak a szoptató anyáknál, a tehen – különösen az elsőborjas – tejének védelmében fontos szerepe van a természettől fogva *likas kőnek*, sót tulajdonképpen más lyukas tárgyaknak is, különösen a gyűrűnek, valamint a lyukas pénznek, a *likas parának*. Pusztinában *mikor hamarébb megborjúzik, keresnek likas követ, s azon átalfejlik, s akkor sohase tudja elvenni senki a tejit*. Frumószában az *elsőborjas tehen tejét likas kövön, amit úgy kaptak, azon fejték át. Vet keresztet, keresztiesen megfeji azon a likas kövön át, s akkor a tejit nem tudják többet elvenni*. Magyarfaluban *mikor megellik a tehen, s hamarébb megfejik, hogy ne vegye el senki a tejit, egy ardsintgyűrűn megfeji hamarébb a likján*.

Diószegről van egy érdekes adat a tej megóvásáról, ami hasonlít a vásárból hazahozott tehen mágikus szoktatásához. Eszerint az ellés utáni három nap kiadási tilalmát követően *tégy kilenc láncot a földre, nem baj, ha háromszor megtűröd, s ezen vidd által a tehenet. Többet a tejet nem tudják elrontani. Kilenc éve van tehenem, de a tejét még nem vették el. Ezt minden borjazáskor megcsináltam, három vagy kilenc sor láncsal. Fontos, hogy páratlan legyen!*

A tejhaszon elvétele

Az eddig bemutatottak alapvetően *megelőző eljárások*, amikkel meg lehet akadályozni a bajt, a tej elvételét, a tehén megrontását. Természetesen mindezen cselekedetek gondos – vagy éppen gondatlan – betartása esetén is megtörténhet a baj, aminek tünetei: *begyullad, megdagad a tehén tőgye, véres lesz vagy elmegy a teje*, esetleg annak *kövérsege*. A baj oka gyakran bizonytalan: *megmarta valami* – mondják – *menyet vagy kígyó*. De azért ha számba vesszük az előforduló rontásokat, az okok három nagyobb csoportját különböztethetjük meg. Az *ismeretlen eredetű*, az *állati* és az *emberi lények* által okozott bajok mind *rontások*, amiből következik, hogy ezek az állatok és az emberek nem természetes lények, hanem természetfölöttiek. Az állatok közül ugyanis – a kígyó, a béka, a menyét és az ürge – egyik sem a maga természetes valóságában „rontja” – harapja, csipi – meg a tehenet, veszi el a tejét, vagy teszi azt véressé. Az „emberi” lények közül pedig *bábák, boszorkányok, boszorkánybábák, ördögösbábák, deszkentálós asszonyok* ártanak leginkább. Természetfölötti képességekkel rendelkező hiedelemlények ezek, akik a tehén lábnyomával vagy ganyójával úzik rontó cselekedeteiket, máskor harmatot szednek a legelőn, megfejik a kerékszeget vagy a tilót, de a tehén szarvába fűrt lukon keresztül is elvehetik a tejét.

A hiedelemlények által okozott rontás elhárításához ezért természetfölötti hatású cselekedetek vagy ilyen erővel rendelkező anyagok szükségesek, mint a *szentelt pimpó füstje*, a *parázssal vetett víz*, a *menstruációs vér*, a *vizelet*, a *száritott menyétbőr*, továbbá a *szómágia* (ráolvasás, imádság), a *hangyaboly*, az *ökörfarkkóró*, a természetben talált *likas kő* és még jó néhány mágikus erővel felruházott tárgy.

Ha nem lehet tudni, hogy racionális vagy irracionális ok miatt véres a tehén teje, akkor ennek megfelelően kezelik. A pusztinai László Anna édesanyja ilyenkor azt mondta volt: *megszopta egy béka, vaj delákot csinált. Ha a béka szopta meg, akkor egy-két nap véres a teje, s többet nem. Azt kifejték, édesanyám feltöltötte a malacoknak vagy a kutyának, s harmadnapra kitakarodott. Ha nem takarodott ki, akkor húztak eszponcot, mert akkor delákja volt.* A csángók általában a román *'dalac'* szóval nevezik a háziállatok – különösen a szarvasmarha – minden olyan betegségét, ami az állat közérzetének leromlásával jár, az elesettség jeleit mutatja. Ilyenkor *a szőre bőrzül fel, hideg a füle, a teste, nem jár a vére, fosik, nem eszik, nem kérőzik, nyög, gyöngö, esik le...* A legszemlélete-

sebb diagnózist Pusztinán hallottam, eszerint ha a tehén *delákat* kapott, akkor *nem ett, csak gondolkodott és fosott*.

Az állatok közül leggyakrabban a *menyétről* esik szó, mint a tehén tőgyének megszopója, a véres tej okozója. A legtöbb csángó ember azonban életében nem látott menyétet, vagy ha látott is, nem tudta, hogy az az. A beszélgetések során is az derült ki, hogy alighanem az ürgevel, esetleg a hörcsöggel azonosítják, amit valószínűsít az is, hogy román szóval *popondoknak* nevezik, s csak ritkán használják rá a *nevasztujka* kifejezést. *Vannak tarkák sze vannak fehérek isz* – mondják Kelgyesten, s néhány beszélgetésből kiderül, hogy nem is valóságos „megmarásról”, hanem jelképes, „jelenléttel való” rontásról van szó. Kelgyesten hallottam, hogy *vannak a nyomáson popondok, sze mongyák, ha átalmenen az ünő hasza alatt, véresz lesz a tej*.

A kígyóról már úgy tudják, valóságosabban marja meg a tehén tőgyit. Bandi Istvánné, magyarfalusi születésű földműves asszony az 1940-es évek végén Egyházaskozáron a következőket mondta el a tehén véres-sé vált tejéről: „Ha a tehennek a csicsiből ity kezdēt jőni véres tej, akkor mindig asz mondták, hogy vaj ety kígyó talán mēkszipta, hogy az vérēs az a tēj. Sokszor ugyē, hogy még ojanokat és hallottam, amējikék tēnleg még ēs lesték, hogy a kégyó szipta a tehenet. De nagyon ēlromlik – szóval – tőlle annak a tőgye, annak a tehēnek, hotyha szopja. Asz mongyák, hoty kerekēn ēs fēlmēnt a lábán. Asz fēlmēnēn kerekēn, ugye felcsadarodik s osztán uty szipjo be ennek a csicsit.” (HEGEDŰS 1952. 256.) A frumószai vākár elmondása szerint a *kégyó es megszopja, de ha nem áll meg, akkor megcsokkancsa. Mert vannak marhák, amik nem állnak meg. Mikor magas a fű, s a marha lát az étel után, olyankor szopja meg a kégyó. Olyankor a vākár mongya meg az embernek, hogy né, megvan marva, s kezgye fejni ki*.

A hiedelem szerint kígyón kívül béka is megszophatja a tehén tőgyét. Ilyenkor néhány napig a malacoknak adták a véres tejet, s harmadnapra *kitakarodott*.

A legtöbb esetben azonban *természetfeletti képességekkel rendelkező emberi lények* rontják meg, veszik el a tehén tejhasznát. Ez a hiedelem ismert valamennyi csángó etnikai csoportnál és a jelenségek pusztá ismerete mellett nemzedékeken keresztül folklorizálódott történetekben hagyományozódik a tejelvevő lények rontó tevékenysége. Valamennyi tejelvevő eljárásról konkrét történetek emlékével illusztrálva beszélnek.

Egyik legelterjedtebb mód a *tehén fölszedett lábnymával* való rontás. Deák György pusztinai születésű földműves 1947-ben Szárászon a következő történetet mondta hangszalagra. „Őseink régebben úgy mesélték, ha a tehénnek elapadtott a teje, hogy a teje azé apadtott el, hogy elvitte a boszorkábábo. A boszorkábábo úgy vihette el a tejit, hogy reggel korán, napkelet előtt felköt, kimént éggy oan zódfüves gödörbe, és éggy új fazagba hãrmatot szedéd bele. Visszajött, s megleste, ha új frizs bõrnyús a tehén, akkor kimént a mezõre, akkor a patájának a hejit félvettte, azd beletettte a fazagba, hazavitte. Égy részit megétette az õ tehénnyivel, hogy a tehénnye aggyon töp tejet és vajjat, égy részid betettte a kájha alá, s *téklával lecsinyáta*.” (HEGEDŰS 1952. 69.) A marha nyomával, ganyéjával való tejelvéésre Pusztinán kívül találtam adatot Diószegen, Diószézen, Pokolpatakon, Somoskán, s bizonyára ismerik máshol is.

A tejelvévõ boszorkányok azonban egyebeket is műveltek, cselekedeteik a népi emlékezetben egybefolytak a tehének megrontásával. *Régen nagyobb boszorkányság volt, mint most* – emlékeztek Pusztinában. – *Régen egyik a mást fermekálták meg, tejitket a marháknak elvették, de most nem haltam. Volt egy bába, Száraz Jánosné, arról neveztek, hogy „meghalt Száraz Jánosné, nincsen ki a marhák tejét elvegye”. Édesanyámék mesélték, hogy a vakár reggel jókor kiment az izlázra, hogy vegye számba a tehenyeket. S akkor a bába ki volt menve, reggel, mikor hãrmatos, s a marhák mennek, õ ment a nyomon egy sétárval, szedte a hãrmatot a fûrõl. S szedte a tehenyek ganyéját. A vakár kimén, s csak hallgassa mit mond a bába: „si de aid oleacá, si de acolo oleacá ... [follyon innen es egy kicsi, s onnan es egy kicsi]. Az öreg odaszólt neki: „folyják a seggembõl is egy kicsi hugy”. A bábát vette kacagságra s elhajtotta. A bába mit csinált, mit nem az öregnek, az öreg nem tudta a huggyát tartani. Megcsinálta, s az öregnek örökké folyt a huggya. De az öregnek puskája volt, s azt mondta, ha vissza nem csinálod, meglõlek. Úgy meglõlek, mint a kutyát. S visszacsinálta. Aztán elveszett az a bába, s nem még hallottunk ijenyekrõl. S az úgy elvette a tehén tejét, hogy az ment a kapujára s bõgött. Annyi tej nem maradtott a tõgyében, amennyit a borjú kiszippancson. Ezt tutta az egész falu, hogy Száraz Jánosné veszi el a tehének tejit.*

A tej mágikus elvételének több más módja is ismeretes. Van, amikor a *tilót* (Pusztina), a *fakecskét* (Magyarfalu), a *szekerszeget* (Frumósza) fejte meg a rontó személy. A fakecskét a *hãzhijában* tartotta a bûbájos bába,

s az ott gyűjtötte számára a tejet. Külsőrekecsinben *beszéltek az öregek, régen voltak, akik úgy vették el a tehén tejét, hogy a szarvába fűrtak egy lukat, abba tettek egy csapot, s azon eresztették le.*

A tehenet és a tejét rontó lények tevékenységének következtében a marhánál a következő tünetek jelentkez(het)nek: *gyulladt és dagadt tőgy, véres tej, elapadt tej, fölét (kövérségét) vesztett tej.* Frumószában maga a marhapásztor mesélt arról, hogyan veszik el a bábák a tej kövérségét. *Járnak a kertek mellett, gyűtnek burjánokat, ilyen fermekát, mondják. Így pacilt apósom es a vízen túl. Olyan lett a tej, mint a víz, kövérsége semmi, nem aludt meg, nem vették be sehova.*

A tejellevés különböző módjára vonatkozó adatok lelőhelyei fölvetik a gondolatot, hogy ezt a hiedelmet talán inkább a székelyes csángó falvakban ismerték, erre azonban csak további gyűjtések adhatnak egyértelmű választ.

A rontás elhárítása, a tej visszavétele

A különféle módszerekkel elvett vagy megrontott tej visszaszerzésére alkalmazott eljárások között gyakran találkozunk *analóg mágiás* cselekedetekkel, továbbá a rontásnál nagyobb, ugyancsak természetfölötti erő szembeállításával.

Az analógiás mágián alapuló tejvisszavételt alkalmaznak a menyétmarás esetén, amikor lenyúzott és megszártott menyétbőrrel kezelik a tehenet. Diószegen úgy tesznek, hogy *veszek két krákra feszített menyétbőrt, s a bőrön át töltök a tehén szájába édestejet. Telik el a baj.* Pusztinában ugyancsak felhúzzák a menyétbőrt egy kétágú ágacsára, *s ha a tehén meg van marva a menyettől, akkor azzal fened meg a tőgyit.* Mert, *ha a menyét megmarja a tehen tőgyit, tíz percre úgy megdagad, hogy nem es lehet diszkuntálni. Akkor keres menyétbőrt, hamar megfőzi, s azzal a vízzel megkeni a tehén egész testit. Olyat csináltam én is: gyorsan visszaesett, s nem volt semmi baja.*

Ugyancsak analógiás mágiára került sor, amikor *valamit megvernek*, s attól a rontó személy szenved, kínjában visszacsinálja a rontást, könyörög, hogy ne verjék, s ezzel le is leplezi magát. A túrószacskó vagy valami ruhadarab megverésekor a rontó személy ugyanúgy érzi az ütések, mint az a gúnya. Ilyen jellegű cselekedetre több faluban is emlékeznek.

Forrófalván úgy mondták, *ha elvették az ünő tejét, Cigány Máris vissza tudta hozni. Megmondta, mit csináljanak. Hozzatok egy túrószacskót, verjétek a küszöbön, s abban a timpba odamegy az az animál, amelyik elvette a tejet, s kér valamit. De ne adjon neki semmit. Más mondta, vegyenek egy gumasarut, kössék fel a gerendára, s azt verjék. Addig verjék, hogy verjék annak a hátát, amelyik elvette a tejit az ünőnek. S akkor az odamenen.* Az emberi formában jelentkező hiedelemlellyel megvetése jeléül nevezi román szóval 'állat'-nak a forrófalvi asszony.

Hasonlóképpen járnak el Klézsén, ugyancsak túrószacskót vernek, de körülményesebben: *Egy hónapja elbetegedett volt a tehenünk, nem es ett delok, sem tejet nem adott. Én es kellett kérdezzem az öregeket, hogy mit tudnék csinálni. Egyik tanított egymodún, másik másként, s én megcsináltam. Az elvett tejet úgy lehet visszavenni, hogy tesznek egy túrószacskót a küszöbre, s keresnek egy magyaróbotot. Regvel, meddig fel nem jó a nap, háromszor mongyák: „Kijelvette aggya vissza, kijelvette aggya vissza, kijelvette aggya vissza”. S örökké kell verjed azzal a pálcával, meddig visszaadja.*

A két következő történetben már jelentkezik a valaminek a verése analógiájával a rontó személyt érő ütések hatása, az ily módon okozott fájdalom. Pusztinában hallottam a falubeliek esetét a szomszédos településen a tej elvevéséről és visszaszerzéséről történeteket. Természetesen a mesélő is úgy hallotta. *Hordták a fát Bákóba. Mikor beértek Pódisba, az egy falu, a tehen csak bőgni kezdett. De amelyik vitte a fát, az es tudta, né a tehennek valaki elvette e tejit, mert a tehennek szép volt a tőgye. Ájlatok csak meg. Kifogta a marhát, letette a visztonnyát, s mit csinált, mit nem csinált, pallni kezdte. S egy asszony jajgatva jött bé lútúre. A gunyáját tette a földre. De valamit annak még mondott, mit mondott. S a másik sikojtott, hogy ne üsse meg. Nem tudom igaz-e vagy sem.*

Frumószán pedig a következőről tudnak: *Mentek valami útonjárók, valahol kifogtak, hogy egyenek. S ott volt egy esztana. Esztek-e tejet? Elment az üstvel, de honnan fejte? A szekernek a szegétől. De a csobán is tudott diszkentálni. Letette a glugáját, s verni fogta. Ez, akkorán ordított, ahogy ütöte a glugát, olyan verést fogott. El kellett mennyének a csobánhoz, hogy ne még verje a glugát, hogy ez hót meg.*

Analógiás mágiának tekinthetjük az elvett tejnek a hangyaboly, a hangyák segítségével történő visszaszerzését is. Ennek lényege, hogy a megrottott tehenet előzőleg hangyabolyba helyezett dercével, máléval etetik.

Ezekben a cselekedetekben a hangyák serénységéhez, tömegességéhez, szorgalmához hasonlatosan jön vissza a megrontott tehén teje. Balusesten hallottam 1970-ben, hogy *ha elveszik az üdő tejét, kiviszek ez erdőbe egy keves málét, beléteszem egy hangyafészekbe, sze három napig elhagyom. Zutan hazaviszem. S adom a zünőnek.* Pusztinában úgy tartják, hogy ha elvették a tehén tejét, akkor *kell olvastatni, s kell a hangyabojba belé temetni egy kicsi dercét, nemtom én hány napra ki kell venni, s akkor oda kell adni a tehennek. Sakkor úgy visszajő a teje, mint ahogyan a hangyák jönnek.* A magyarfalusi változat szerint a rontással megrövidített tehenes gazda mágikus tudásával arra *kényszeríti* a hangyákat, *segítsenek* neki, hogy visszaszerezhesse az elvett tejet. *Ha elveszik az üdő tejét, hangyafészekbe új csiprocskában tesznek málét, buzadercét, betakarják, s azt mondják: három napig nem adok ennetek, s ami marad teszem el. Vagy viszek nekik málét. Leteszem, azt megeszik, de a karéját nem eszik meg, azt otthagyják. Azt törtük össze, vágtuk meg, s a tehennek adtuk oda, korpába, valamibe. Három napra jött vissza a teje.*

Máskor a *lumanerika* virágot (ökörfarkkóró – Verbascum) „kényszerítik” arra, hogy közbenjárjon az elvett tej visszaszerzése érdekében. Ha Magyarfaluban elveszik az üdő tejét, a károsult elmegy a mezőre, *lecsíp* (lehajt) három *lumanerikát*, s megmondja neki: *akkor csaplak föl mikor visszaadod az üdő tejit.*

Végezetül analógiás megoldás a *vizelettel való manipulálás*, aminek során a megrontott tehén gazdája összegyűjti a saját vagy az üdő vizeletét. Ettől a rontó személy nem fog tudni vizelni, s a tej visszaadására kényszerül. Ezt a praktikát Klézsén és Diószénban hallottam, ami nem zárja ki, hogy máshol is gyakorolták. *Ha elvették az üdő tejét, hamarabb reggel, mikor huggyol, bé kell eresszed egy fazékba úgy, hogy ne máj folyjék, ne cseppenjen ki. S azt felkötöd a grázsdba, a gerendára. Máskor veszik a sarut, s odatarcsák reggel, hogy huggyék bele az üdő, aztán békötik a szádát és béteszik a grázsdba, oda hol ül a marha, úgy, hogy ki ne cseppenjen egy is, mert akkor nem használ. S az három napra odamenen a kapudhoz, hogy kérjen valamit. S akkor te nem lehet, hogy adj valamit, mert akkor nem adja vissza a tejet. Te mondjad, hogy nincsen, akárhogy könyörög, nem. Hogy ő pukkanjon el, mert nem bír vizelni. S ha nem adsz, akkor adja vissza a tejet.* Diószénban úgy tartják, hogy ha az üdő fejés közben örökké vizel, akkor *átol kell vesd a fejin, mert meg van igazve. Akkor tartod a markodat, s veted átol a fejin háromszor.*

A tej visszavételének másik módja a rontásnál nagyobb erő szembeállítására. Erre egyik lehetőség a megrontott tehen tőgyének megfüstölése, amihez leginkább szentelt burjánt, szentelt pimpót használnak; avagy szenteltvízzel való meghintése, lemosása. Hasonló célból történt az is, mikor vizet vetettek, s azzal mosták a tőgyet. Szabófalván hallottam 1994-ben ennek igen szép és részletes történetét: *Elvették vala a szomszéd ünőjének a tejét. Mentem, húsztam egy kalderus vizet, sántam tüzet, tettem pujsugát a tűzre, sze mikor elégett, kihúsztam azokat a szeneket, sz egy félsupor vízbe belétemtem. Elporoltam, sz vettem melik nagyoska így ni, ni, sz belétemtem. Sze montam: „igizisz, találász, pacilász”. Kilenyszer hajtottam, sz háromszor montam így, sz belétemtem a kilenc szenet. Elvettem a siport, sz átalattam a kerten: „Ne, mosszad meg.” Sze avval megmoszta az ünő seseit, sza zuta beöntötte a vízibe, sza zünő megitta.*

Egyetlen helyről, Pusztinából van adatom arra vonatkozóan, hogy a beteg, megrontott tehen tőgyét menstruációs vérrel kezelték, ami azt jelenti, hogy máshol is érdemes volna keresni ezt a hiedelememet.

Az elvett tej visszaszerzésének általános módja a *szómágia*, pontosabban a visszajára fordított, visszafelé mondott szöveg alkalmazása. Ez fél évszázaddal régebben, mikor még kevés településen volt helyben lakó pap, úgy történt, hogy a károsult elment ahhoz a személyhez, akire gyanakodott rontás tekintetében és megfenyegette vagy megkönyörögte, hárítsa el a rontást, adja vissza a tejet. Ha nem adta, akkor elmentek egy olyanhoz, aki tudott *gyeszkentálni*, s rendszerint korpára, lisztre olvastattak, amit megtettek a tehénnel, s visszajött a teje. *Ha elveszik a tehen tejét – mesélte a pusztinai Erős Ferenc –, akkor mennek s olvastatnak azzal, ki tud olvasni. S akkor a tehen odamenen éppen annak a kapujába ki elvette, s bög, hogy adja vissza s tejit.* Másik esetben Apókám teheninek elromlott vót a teje. *S akkor elküldött Grigorénba egy román emberhez, vittem lisztet, arra reaolvasott, visszahoztam, a tehen felnyalta, s a teje visszajött.*

Diószénben van egy olá ember, az olá harangozó, az tuggya visszavegye a tejet. *Deszkentál az ünő vizire, ételire. Hanem az a tej, ha visszajön is, bűdös, még mekkékül, többet felet nem csinál.*

Tapasztalatom szerint az elvett tej visszaadására szolgáló ráolvasásnak nincs külön, erre a célra való szövege, bár ez sem zárható ki, hiszen a legtöbb ember csak annyit tud, hogy az illető *mond valamit*. Az esetek többségében szokásos templomi imádságot, mégpedig általában románul, hiszen a csángók túlnyomó része csak románul tud fohászolni. Egy

pusztinai asszonymnak azonban, Ruzska Katalinnak, a nagyanyja tudott olvasni a tehénre, s unokája is megtanulta. *Jártak hozzá a falubeliek, kicsi csiporkával hozták a kezdetlen vizet, s olvastattak vele, hogy hozza vissza a tejet. Vízet vetett rájuk, s az visszahozta. S azt mondta nekem, fiam, a teheneknek nem elveszik a tejüket, hanem megigízik. S akkor a tehen kezd rúgni, a tőgye fáj, s nem adja le a tejet. Szénnel vette a vizet, imádkozott, s akkor megjöttek a tehenek. Azt imádkozta, hogy*

*Elindula bódogságos szép Szűz Mária
Az ő áldott Szentfiával.
Megtalála három zsidálányval.
Egyik azt mondta: olyan, mint a szép fényes Nap.
Másik aszonta: olyan, mint a szép fényes Csillag.
Harmadik aszonta: olyan szép, mint a szép fényes Hód.
Ha ementetek, mennyetek el a Jordán vizire,
Hozzatok három szenes vetett vizet.
Úgy használjon ez a három szenes vetett víz,
Ahogy használt az ő áldott Szent Fiának.
Ha elmentetek, adok egy szép, fejér báránt.
Ha visszajöttetek, adok egy méhesköpűt.
Mennyenek a nyilalás és a hartogsoktatás
ki a kősziklába,
Phű, phű sohasem es fájjon.*

Azzal vízzel aztán megmosták a beteg tehen tőgyit, s visszajött a teje. Sem a gazdát, sem a rontót, de még a tehenet sem zavarta, hogy ez a Moldva-szerte igen elterjedt, mindenféle betegség elhárítására szolgáló, vízvetéskor mondott archaikus imádságok egy szép változata, amitől – eszerint – a tehen is meggyógyul.

A rontás vagy betegség elhárítására szolgáló mágikus cselekedeteknél a ráhatás ereje tekintetében a csángó emberek hiedelme szerint a következők a fokozatok: ráolvasó → állatorvos → pap. Egy pusztinai asszony fogalmazta meg, miután elmondta a csomótól való ráolvasást: *S ha két-három napot nem használ, akkor kell mennyél a doktorhoz, vagy kell fizessél a papoknak.*

Újabbán az egyház is „beszállt” a tejelvévés mágikus világába, s a római katolikus papok jobb ügyhöz méltó buzgalommal imádkoznak a hozzájuk

vitt dercére, abrakra, amitől azután, ha megették a marhák, eltávozik ró-
luk a rontás. Jugánban a deák imádkozik és szentel szenteltvízzel, hogy
visszajöjjön a tehén teje. Külsőrekecsinben mondta el egy özvegyasszony
nagy panaszosan: *Mikor elvették az ünöm tejit, mit tuggyak csinálni?
Megyek a páterokhoz. Fizetek vala három, négy misét, hogy az Isten
merekítse meg a kezit, a száját [annak, aki elvette]. Mi egyebet tudnék
csinálni? Az Isten merevécse meg őt, ne legyen része soha, hogy meglás-
sa az Istennek a színit is.*

A tehénről a rontás eltávolításának cselekedetei tehát a papok révén
kezdenek a „fekete mágia” felé tolni, s emiatt a híveknek és a papoknak
is van egy kis lelkiismeret-furdalásuk, szinte maguk sem akarják elhinni,
amit látnak és tapasztalnak. Csíkfaluban mesélte egy asszony: *Halltam,
hogy vannak, akik elveszik az ünő tejét, de nem hiszem, hogy igaz len-
ne. Kimondta a pap es a templomban, hogy mentek hozzá fehérnépek,
s panaszkodtak, elvették az ünejüknek a tejét. S visznek hozzá lisztet, ő
imádkozik rá, ad szentelt vizet, hogy itassák a marhával, s aztán megjő
a teje. Mondta a pap, hogy ne máj vegyék el egymás tehenének a tejit.*

Ugyancsak a szómágia műfajához tartozik, amikor a megrontott te-
hénről – úgy tűnik, végső esetben – névcserével kísérlik meg eltávolítani
a rontást. A frumószai várkar mesélte a következő esetet: *A bábák elveszik
a tej kövérségit. Apósom is pacilt így, a vízen túl. Olyan volt a tej, mint a
víz, kövérsége semmi, nem aludt meg, nem vették be sehova. Mentem a
paphoz, az imádkozott, szentelt meg lisztet, adtam oda, de nem jött meg.
Ilyenkor meg kell cserélni: eladja egy ismerősnek, az ad érte 25 vagy
50 ezer lejt, s megcserélik a nevit a tehennek. S tarcsa mincsak az, akié.
Más betegséget is lehet ezzel gyógyítani. Valaki megnézi, megszereti,
mincsak 'elaggyák', s megcserélik a nevit.*

Végezetül itt van a *likas kő*, amin – a csángók hiedelme szerint – ha
átfejjik a tejet, azzal nemcsak megelőzhető a rontás, de el is lehet hártani a
már megtörtént bajt. Akár menyét-, akár kígyószopástól lesz véres a tehén
tőgye, ha a tejet *talált likaskövön* vagy *esküttgyúrún*, lehetőleg *keresztse-
sen* fejjik át, meggyógyul. Kelgyesten, Forrófalván, Magyarfaluban, Dió-
szegen egyaránt ismerik és alkalmazzák ezt az eljárást, sőt Forrófalván egy
olyan esettel is találkoztam, amikor a beteg, véres tejet adó tehén tőgyét
likasparával nyomogatták gyógyítás céljából.

Végül érdemes megjegyezni, hogy a szemmel való megverés, az igé-
zés a néphit szerint nem mindig rosszakaratból történik, sok esetben még

csak nem is szándékos. Vannak emberek, akiknek „olyan a tekintetük”, s ha nem ügyelnek arra, hogy ne igézzenek, akkor bizony könnyen igéznek, rontanak. Bírófalván hallottam a következő esetet egy magyarul már nem tudó csángó embertől. Magyar fordítása: *Elvették a tehene tejét. Volt egy jól tejelő tehenük, s a csorda ott gyűlt össze, ahol laktak. Az asszonya kapuban várta a tehenet. Egy ember azt mondta a feleségének, hogy a tehenük páratlanul jó. Ezek után hazajött a tehén, oda engedték a borjút, de a tehén ellökte a borját. Hívott egy szomszédasszonyt, aki javasolta, deszkentálják a tehenet. Az ember falubeli volt, s másnap szólt is az asszonya annak a feleségének, hogy az embere megigézte a tehenüket, de az tagadta. Búzadarára deszkentált egy asszony a faluból, megetették a tehénnel, s megjött. Az ilyen embernek rossz szeme van, azért igéz. Ezért kell utólag megtöpdösni a véletlenül megdicsért állatot.*

